

ması, ikincisi de bu uygunluğun zorunlu olarak onu kasteden irade sahibi bir fâil tarafından meydana getirilmiş olmasıdır. Zira bu uygunluğun tesadüfen meydana gelmesi mümkün değildir. Gece ile gündüzün, güneşle ayın, mevsimlerin birbiri ardınca gelişi, dört unsur ve onlardan meydana gelen cansızlar, bitkiler ve hayvanlarla tabiat olayları insanın ihtiyacına uygunluk hususunda birer misal teşkil ederler. İbn Rüşd'e göre bir varlığın var oluşundaki hikmeti, yani onun yaratılmasını gerektiren sebeple yaratılışından kastedilen gayeyi araştıran kimse inâyet deliline daha iyi bir şekilde vâkıf olur (*el-Keşf*, s. 150-151).

Kelâmcılara göre inâyet, Allah'ın âlem üzerinde müessir olması ve onu belirli hedeflere yönlendirmesi gibi genel anlamının yanı sıra kullarına fiillerinde yardım edip onları başarıya ulaştırması anlamını da içerir. Kelâmcılar, filozoflar tarafından ortaya konan inâyet anlayışına ilâhî iradeyi devre dışı bıraktığı gerekçesiyle karşı çıkmışlardır (bk. TEVFİK). Sûfîler de inâyeti Allah'ın âleme ve kullarına lutuf ve rahmeti olarak anlamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "any" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "any" md.; *el-Cem' beyne re'yeyi'l-hakîmeyn* (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrut 1968, s. 103; Ebû'l-Hasan el-Âmirî, *Resâ'il* (nşr. Sahbân Halîfât), Amman 1988, s. 333; İbn Sînâ, *eş-Şifâ' el-İlâhiyyât* (2), s. 414-415; a.m.f., *el-İşârât*, III, 131, 132, 298-299; a.m.f., *en-Necât* (nşr. Mâcîd Fahrî), Beyrut 1985, s. 320; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 339; İbn Rüşd, *el-Keşf 'an menâhici'l-edille* (nşr. Mahmûd Kâsım), Kahire 1964, s. 150-151.

KASIM TURHAN

İNÂYET, Hamîd

(حميد عنایت)

(1932-1982)

İranlı siyaset bilimci.

30 Ağustos 1932'de Tahran'da doğdu. Lise ve üniversite öğrenimi sırasında İngilizce, Fransızca ve Arapça öğrendi. 1954'te Tahran Üniversitesi'nin Hukuk ve Siyasal Bilimler fakültelerinden mezun oldu. Tahran'daki Japon elçiliğinde tercüman olarak çalışmaya başladı. Bu görevde kaldığı birkaç yıl boyunca çeşitli konularda çeviriler yapma ve Tahran'ın fikrî çevreleriyle temas kurma imkânı buldu. 1956'da İngiltere'ye gitti. O sırada Başbakan Muhammed Musaddık'ın İran petrolünün millileştirilmesi hareketinden çok etkilenen İnâyet çalışmalarını bu

alandan yoğunlaştırdı ve iki yıl sonra London School of Economics'te İngiliz kamuoyu ve İran petrol krizi konusunda bir yüksek lisans tezi hazırladı. 1962'de aynı yerde *The Impact of the West on Arab Nationalism (1952-1958)* adlı doktora tezini tamamladı. Ardından iki yıl boyunca BBC World Service'te Farsça yayınlar bölümünde çalıştı. 1965-1966 yıllarında Sudan Hartum Üniversitesi'nde İslâm siyaset düşüncesi dersini okuttu. Daha sonra ülkesine dönüp Tahran Üniversitesi'nde siyaset bilimi doçenti oldu, ardından profesörlüğe yükseltildi. Verdiği derslerle kısa sürede üne kavuştu. 1973'te Oxford Üniversitesi St. Antony's College'a misafir profesör olarak gitti ve Oriental Institute'de modern Fars edebiyatının içtimâî ve siyasî muhtevası konusunda dersler verdi.

Tahran'daki üniversite hocalığından itibaren oldukça verimli bir döneme giren İnâyet, klasik ve çağdaş Avrupa düşünürlerinin fikirleri üzerine çeşitli konferanslar verdi. Bu arada kardeşi Mahmûd İnâyet'in çıkardığı *Negîn* dergisine yazılar yazdı. 1974'te, Tahran Üniversitesi İslâm felsefesi profesörü Âyetullah Murtazâ Mutahharî'nin evinde düzenli olarak toplanan bir tartışma grubunun çalışmalarına katıldı. Batı'nın entelektüel geleneğinin ülkesinde tanınmasını sağlamak amacıyla tercümeleme yaptı. 1976'da modern Farsça'ya katkılarından ötürü Forough Edebiyat Ödülü'ne layık görüldü. Hocalığı esnasında, o zamana kadar akademik çevrelerin pek alışık olmadığı, modern Ortadoğu'nun tarihi ve modern İslâmî akımların içtimâî ve fikrî etkileri konularında ihdas ettiği dersler büyük ilgi gördü. 1980'de Oxford Üniversitesi St. Antony's College'da Albert Habib Hourani'den boşalan modern Ortadoğu tarihi hocalığına getirildi ve aynı okulun dâimî öğretim üyeliğine seçildi. 25 Temmuz 1982'de Londra'da öldü.

Hamid
İnâyet

İNâyet'in bir siyaset bilimci olarak üzerinde önemle durduğu konu çağdaş İslâm siyaset düşüncesindeki akımlar ve ekoller olmuştur. Bu hususta yazdığı *Seyrî der Endîşe-i Siyâsî-yi 'Arab* adlı eserinde Arap millî şuurunun oluşum sürecini ele almış ve bu gelişmeleri üç temel âmile bağlamıştır. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve sistemin bunalıma girmesi, ardından Arap aydınlarının hilâfet kurumuna kuşkularda ortaya koymaları ve giderek bu kurumun Türkler'in elinde bulunmasına yer yer karşı çıkmalarıdır. Arap aydınlarının bu tavrına, Araplar'ın geri kalmasının esas sorumlusu olarak Osmanlı idaresini göstermeleri ve hatta Osmanlılar'ın Araplar'ı sömürdüğü şeklindeki kanaatleri de eşlik etmiştir. Batı'nın Ortadoğu'daki işgal ve sömürüsü ile İsrail Devleti'nin kuruluşu ve siyonizmin gerçek bir tehdit olarak algılanması, Arap aydınlarında millî şuurun gelişmesini yol açan diğer iki âmil olup bunlar zaman içinde Arap birliği fikrinin temellerini hazırlamıştır.

En son ve en önemli eseri olan *Modern Islamic Political Thought*'ta esas itibarıyla Sünnî ve Şîî siyaset düşüncesi geleneğinin tahlili, mukayesesi ve modern arayışlar bakımından rolü üzerinde duran İnâyet'e göre Sünnî siyaset düşüncesi geleneği realist, Şîî siyaset düşüncesi geleneği idealisttir. Sünnî düşünürler -meselâ Gazzâlî ve Mâverdi- çağın siyasi gelişmelerini gerçekçi bir tarzda değerlendirip hükümdar-halife ikiliğini kabul etmişlerdir. Şîî geleneği ise Hz. Peygamber'den sonra müslümanları yöneten siyasî otoriteyi başından beri gayri meşrû sayıp sürekli muhalefette kalmış, mevcut siyasî otoriteyle -meselâ Safevî iktidarı- uzlaşır gibi görüldüğü zamanlarda bile ideal Şîî görüşün gelecekte gerçekleşeceği ümidini daima muhafaza etmiştir. Geleneksel Şîî idealizminin idealle realite arasında doğurduğu boşluk modern yönelişleri bu noktada yeni arayışlara itmiştir. Anayasal düzen fikri bu arayışların en önemli sonucudur. Geleneksel "takyye" ilkesinin, pasif tutumların mazereti olmaktan çıkarılıp samimiyet ilkesiyle çelişmeyecek tarzda sınırlandırılmaya çalışılması da modern zamanlardaki bir yöneliştir. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesine karşı geleneksel matemci ve mitolojik yaklaşımın aşılması ve onun ayaklanmasının bir İslâm devleti kurma çabasının siyasî bir sembolü olarak tanımlanması da modern eğilimlerin tipik bir sonucudur. Yine bu eserde, İslâm mo-

dernizminin Şii-Sünnî yakınlaşmasına vesile olduğunu tesbit ederek bu iki kesim arasında barış imkânını araştıran İnâyet'e göre Sünnîler idealizme, Şiîler de realizme yöneldikçe yakınlaşma imkânları artacaktır. Sünnî ve Şiî çevrelerindeki çağdaş eğilimler, farklı geçmişler fikrini yavaş yavaş ortak geleceğe ümidine dönüştüren entelektüel bir uyuma yol açmaktadır.

Çağdaş müslüman ülkelerde milliyetçilik ve sosyalizm taraftarı fikirlerin yeşerdiği ortamı da değerlendiren İnâyet, milliyetçiliğin esas itibariyle İslâmiyet'le çeliştiğini belirterek bu ideolojinin müslüman toplumlarda Osmanlı Devleti'nin çöküşüyle başladığını vurgular. Sosyalizmin eşitlikçi ve antiemperyalist iddialarının bazı müslüman lider, düşünür ve gençlere uzun bir süre ilginç gelmesinin anlaşılabilir olduğunu ima eden İnâyet, bu ideolojinin içinde doğduğu Batı dünyasına has şartların İslâm dünyasına uymadığını ve sosyalizmin müslüman kitleleri harekete geçirecek bir terminolojiye sahip bulunmadığını belirtmektedir.

İnâyet, İslâm ve demokrasi hakkındaki değerlendirmesinde her din gibi İslâmiyet'in de değişmez ve sorgulanamaz bir inanç sistemine dayandığını, demokrasinin dinin temel ilke ve başlıca kutsallarını da tartışma konusu yapabileme hürriyeti olarak tanımlanması durumunda İslâm'a bir meydan okuma olarak algılanacağı ileri sürmektedir. Ancak demokrasi kavramıyla diktatörlük karşıtı bir yönetim biçimi kastediliyorsa İslâm demokrasisiyle uyumaktadır. Zira İslâm'da bir kişinin yahut bir grup insanın keyfi ve indî yönetimine yer yoktur. Bu çerçevede İnâyet, İslâmî yönetim şeklinin bir teokrasi değil bir nomokrasi (hukuk rejimi) olduğunu ileri süren fikirlerle dikkat çekmekte, fakat İslâm'da hukukun kutsal vahiyle olan ilişkisinin bu ayırımın değerini tartışılır kıldığını vurgulamaktadır.

Eserleri. A) Telif Eserleri. Bünyâd-ı Felsefe-yi Siyâsî der Ğarb ([*ez Herâklit tâ Hâbs*], Tahran 1349 hş./1970, 1351 hş./1972); **İslâm ü Sosyalizm der Mısr ve Sehl Güttâr-ı Diğer** (Tahran 1350 hş./1971); **Cihân ez Hüd Bigâne Mecmû'ayı Makâlât** (Tahran 1351 hş./1972); **Şeş Güttâr der Bâre-yi Dîn ü Câmî'a** (Tahran 1352 hş./1973); **Seyrî der Endîşe-yi Siyâsî-yi Arab: ez Hamle-i Napole'un be Mısr tâ Ceng-i Cihânî-yi Devvum** (Tahran 1356 hş./1977, 1358 hş./1979; T trc. Hicabi Kırlangıç, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri* [İstanbul 1991]); **Modern Is-**

lamic Political Thought: The Response of the Shi'i and Sunni Muslims to the Twentieth Century (London 1982; eserin Far. tercümelemi: *Tefekkür-i Novîn-i Siyâsî-yi İslâm* [trc. Ebû Tâlib Sâremî], Tahran 1362 hş./1983; *Endîşe-i Siyâsî der İslâm-ı Mu'âşır* [trc. Bahâüddin Hürremşâhî], Tahran 1362 hş./1984; Ar. trc. Şetâ – İbrâhim ed-Desûki, *el-Fikrû's-siyâsî el-İslâmî el-mu'âşır* [Kahire 1982]; T trc. Yusuf Ziya [Cömert], *Çağdaş İslâmî Siyasi Düşünce*, İstanbul 1988).

B) Tercümeleri. Se Dâstân-ı İntikâm-ı Mu'cize-i Âsyâ (Tahran 1333 hş.; G. Bernard Shaw, J. London ve Guy de Maupasant'dan seçtiği üç hikâyeye); **Se Âhengsâz** (Tahran 1334 hş., Romain Roland'ın *Les musiciens d'aujourd'hui ve Les musiciens d'autrefois* adlı kitaplarından yaptığı seçmelerin tercümesine bir terminoloji eklemiştir); **Kayser u Mesîh** (Tahran 1341 hş., Will Durant'ın *The Story of Civilization* adlı eserinin Caeser and Christ başlıklı III. cildinin çevirisi); **Felsefe-i Hegel** (Tahran 1348 hş. [W. T. Stace, *The Philosophy of Hegel*]); **Âkl der Târîh** (Tahran, ts. [Hegel, *Phénoménologie des geistes*]); **Târîh-ü Tabî'î-yi Dîn** (Tahran 1348 hş. [David Hume, *The Natural History of Religion*]); **Siyâset** (Tahran 1349 hş. [Aristo, *Political*]); **Levi Estraus** (Tahran 1350 hş. [Edmund Leach, *Levi-Straus*]); **Mârkûzeh** (Tahran 1352 hş. [Alasdair MacIntyre, *Marcuse*]). Hamîd İnâyet ayrıca çeşitli dergilerde çok sayıda Farsça ve İngilizce ilmî makale yayımlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hamîd İnâyet, *Modern Islamic Political Thought*, London 1982, s. 11-12, 24, 51, 112, 117, 125-126, 128-129, 134-135, 159, 163, 194; a.mlf., *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri* (trc. Hicabi Kırlangıç), İstanbul 1991, s. 10-13, 25, 33-34, 170-171, 179-180, 243-244, 266, 273-276, 280-281; Mehrzad Boroujerdi, *Iranian Intellectuals and the West The Tormented Triumph of Nativism*, New York 1996, s. 140-147; "Dergüzeşt-i Doktor Hamîd İnâyet", *Neşr-i Dâniş*, II/5, Tahran 1361 hş./1982, s. 74; "Hamîd Enayat", *The Times*, London 3.VIII.1982, s. 10; İrec Efşâr, "Yâdi ez Hamîd İnâyet", *Âyende*, VIII/6, Tahran 1361 hş./1982, s. 305-307; Cevâd Şeyhülislâmî, "Be Yâd-ı Hamîd İnâyet", a.e., VIII/7 (1361 hş./1982), s. 375-386; Kerîm İmâmî, "Sühânî-yi Diğer der Sûg-i Hamîd İnâyet", a.e., VIII/10 (1361 hş./1983), s. 657-661; Mahmûd İnâyet, "Birâderem Hamîd", a.e., VIII/11 (1361 hş./1983), s. 744-751; M. Kerîm İşrâk, "Hamîd İnâyet", a.e., IX/3-4 (1362 hş./1983), s. 272-275; Ahmed Ashraf, "Hamîd Enayat (1932-1982)", *Ir.S*, XVI/1-2, (1983), s. 91-94; a.mlf., "Enayat", *Elr*, VIII, 429; Bahman Roshan, "Scholar, Theorist, Pioneer", *Arabia*, sy. 28, London 1983, s. 62-64.

ALİ KAYSARİ

İNÂYETULLAH HAN

(1888-1963)

Hindistan'da faaliyet gösteren hâksâr hareketinin kurucusu.

25 Ağustos 1888'de Lahor yakınlarındaki İçra (Ichhra) köyünde doğdu. Ataları Bâbürlüler sarayında yüksek mevkilerde görev yapmış olan bir aileye mensuptur. İnâyetullah Han lise öğrenimini Amritsar'da tamamladı. Pencap Üniversitesi'nde matematik eğitimi gördü. Daha sonra İngiltere'ye giderek öğrenimini Cambridge Üniversitesi'nde sürdürdü. Bu üniversitenin matematik, fizik ve Doğu dilleri bölümlerinden mezun oldu. 1913-1915 yılları arasında Peşâver'deki İslamia College'da müdürlük ve müdür yardımcılığı yaptı. 1917-1920 yıllarında hükümette eğitim ve emlak dairelerinde çalıştı. Ardından Peşâver'de bir okulun müdürlüğüne tayin edildiği de kısa bir süre sonra bu görevden ayrıldı. 1926'da Kahire'de toplanan Hilâfet Konferansı'na Hint müslümanlarının temsilcisi olarak katılan İnâyetullah Han konferansın ardından Avrupa seyahatine çıktı. 1931'de Hindistan'a döndü; hedefleri arasında müslümanlara sömürgecilikle bozulan statülerini tekrar kazandırma gayesi de bulunan "hâksâr" hareketini başlattı ve "meşriki" unvanıyla bu hareketin liderliğini üstlendi.

Hâksâr dinî değerleri ön planda tutan bir hareketti. Bu sebeple Allah'a inanan bütün din mensupları harekete katılabiliyordu. Hindistan dışındaki hâksâr mensupları arasında yahudi ve hıristiyanlar da bulunuyordu. Hâkî renkli elbise giyen ve yanlarında cihada hazır olduklarını sembolize eden "bîlçe" denilen küçük bir balta taşıyan hâksârlar kısa zamanda çoğaldı ve 1940'lara gelindiğinde sayıları 1,5 milyona ulaştı. Hâksâr hareketi başlangıçta şiddete ve silâhlı mücadeleye karşıydı. Ancak zamanla polisle aralarında çatışma çıktı. 1940'ta Lahor'da Pencap hükümet kuvvetleriyle bir çatışma esnasında camilere sığınan hâksârlara polis ateş açtı; birçoğu öldü, yüzlercesi de yaralandı. İnâyetullah Han bu olaydan dolayı hükümeti sert bir şekilde eleştirince hapse atıldı. Hâksâr hareketi bazı eyaletlerde yasa dışı ilân edildi. 1941'de hapiste açlık grevine başlayan İnâyetullah Han şartlı olarak serbest bırakıldı (Ocak 1942). Aralık 1942'de hâksâr hareketine konular yasaklar kaldırıldı. 1943'te hâksârların özel kıyafetlerini belli tören ve bayramlar dışında giymeleri yasaklandı.